

Roman Jakobson

**ΔΟΚΙΜΙΑ
ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ
ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ**

Εισαγωγή, μετάφραση
ΑΡΗΣ ΜΠΕΡΛΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ “ΕΣΤΙΑΣ”
Ι.Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ ΚΑΙ ΣΙΑΣ Α.Ε.

ΕΥΤΥΧΩΣ, τά επιστημονικά καί τά πολιτικά συνέδρια δέν ἔχουν τίποτα τό κοινό. Ἡ ἐπιτυχία ἐνός πολιτικοῦ συνεδρίου ἐξαρκᾶται ἀπό τή γενική συμφωνία τῆς πλειοψηφίας ἢ καί τῆς ὀλομέλειας. Ἀλλά ἡ χρήση ψήφων ἢ βέτο εἶναι ξένη πρὸς τήν επιστημονική συζήτηση, ὅπου ἡ διαφωνία ἀποδεικνύεται ἐν γένει πῶς ἐποικοδομητική ἀπό τή συμφωνία. Ἡ διαφωνία ἀποκαλύπτει ἀντινομίες καί τάσεις στό χῶρο πού ἐξετάζουμε καί ὑπαγορεύει νέες ἀναζητήσεις. Ὅχι τόσο τά πολιτικά συνέδρια ὅσο οἱ ἐξερευνητικές ἀποστολές στήν Ἀνταρκτική παρουσιάζουν μίαν ἀναλογία μέ τίς επιστημονικές συναντήσεις: κορυφαῖοι εἰδικοί ἀποπειρῶνται νά χαρτογραφήσουν μίαν ἄγνωστη περιοχή καί νά ἀνακαλύψουν πού βρῖσκονται τά μεγαλύτερα ἐμπόδια γιά τόν ἐξερευνητή, οἱ ἀνυπέδβλητες κορυφές καί τά βάραθρα. Μιά παρόμοια χαρτογράφηση φαίνεται πῶς ὑπῆρξε τό κύριο ἔργο τοῦ συνεδρίου μας, καί ἀπό αὐτήν τήν ἀποψη ἡ ἐργασία πού ἔγινε ἦταν ἀρκετά ἐπιτυχής. Μήπως δέν συνειδητοποιήσαμε ποιά προβλήματα εἶναι τά πῶς κρίσιμα καί τά πῶς ἐπίμαχα; Μήπως ἀκόμη δέν μάθαμε πῶς νά χρησιμοποιοῦμε τοὺς κώδικές μας, ποιούς ὅρους νά ἐπεξηγοῦμε ἢ καί νά ἀποφεύγουμε, πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων μέ αὐτούς πού χρησιμοποιοῦν διαφορετική φρασεολογία; Νομίζω πῶς τά προβλήματα αὐτά, γιά τά περισσότερα μέλη τοῦ συνεδρίου, ἂν ὄχι γιά ὅλα, εἶναι κάπως καθαρότερα σήμερα ἀπ' ὅσο ἦταν πρό τριῶν ἡμερῶν.

Μοῦ ζητήθηκε νά κάνω συνοπτικές παρατηρήσεις γιά τήν ποιητική σέ σχέση μέ τή γλωσσολογία. Ἡ ποιητική ἀσχολεῖται πρωτίστως μέ τό ἐρώτημα: «Τί καθιστᾶ ἓνα γλωσσικό μήνυμα ἔργο τέχνης;» Δεδομένου ὅτι τό κύριο ἀντικείμενο τῆς ποιητικῆς εἶναι ἡ εἰδοποιός διαφορά τοῦ ἐντεχνου λόγου ἀπό τίς ἄλλες τέχνες καί ἀπό τά ἄλλα εἶδη γλωσσικῆς συμπεριφορᾶς, ἡ ποιητική κατέχει πρωτεύουσα θέση στίς φιλολογικές σπουδές.

Ἡ ποιητική ἀσχολεῖται μέ προβλήματα γλωσσικῆς δομῆς, ἀκριβῶς ὅπως ἡ ἀνάλυση τῆς ζωγραφικῆς ἀσχολεῖται μέ προβλήματα ζωγραφικῆς δομῆς. Καί δεδομένου ὅτι ἡ γλωσσολογία εἶναι ἡ σφαιρική ἐπιστήμη τῶν γλωσσικῶν δομῶν, ἡ ποιητική μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀναπόσπαστος κλάδος τῆς γλωσσολογίας.

Τά ἐπιχειρήματα ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἀποψῆς πρέπει νά διερευνηθοῦν. Εἶναι φανερό ὅτι πολλοί μηχανισμοί, τοὺς ὁποίους μελετᾶ ἡ

ποιητική, δέν περιορίζονται στόν έντεχνο λόγο. Μπορούμε νά αναφερθοῦμε στή δυνατότητα νά μεταφέρουμε τά *Άνεμοδαρμένα Ύψη* στήν θόνη, μεσαιωνικούς μύθους σέ τοιχογραφίες ἢ μινιατοῦρες, ἢ τό *Άποομεσήμερο ἑνός φαίνου* σέ μουσική, μπαλέτο ἢ ζωγραφική. Ὅσο καί ἂν φαίνεται παράλογη ἡ ἰδέα τῆς μεταφορᾶς τῆς *Ίλιάδας* ἢ τῆς *Ὀδύσειας* σέ κόμικ, μερικά δομικά στοιχεῖα τῆς πλοκῆς διασώζονται παρά τήν ἐξαφάνιση τοῦ γλωσσικοῦ τους σχήματος. Τό ἐρώτημα ἂν ὁ Γέητς εἶχε δίκιο ὅταν ὑποστήριζε πῶς ὁ Μπλέηκ ὑπῆρξε ὁ «ἰδανικότερος εἰκονογράφος τοῦ *Inferno* καί τοῦ *Purgatorio*» ἀποδεικνύει πῶς διαφορετικές τέχνες μποροῦν νά συγκριθοῦν. Τά προβλήματα τοῦ μπαρόκ ἢ ὅποιας ἄλλης τεχνοτροπίας ὑπερβαίνουν τά ὅρια μιᾶς καί μόνον τέχνης. Ὅταν μελετοῦμε τή μεταφορά στόν ὑπερρεαλισμό, δέν μποροῦμε νά ἀγνοήσουμε τούς πίνακες τοῦ Μάξ Έρνστ ἢ τά φίλμ τοῦ Λουί Μπουνιουέλ, τόν *Άνδαλουσιανό Σκύλο* καί τόν *Χρυσῶν Αἰῶνα*. Μέ δυό λόγια, πολλά ποιητικά στοιχεῖα ἀνήκουν ὄχι μόνο στήν ἐπιστήμη τῆς γλώσσας ἀλλά καί στήν ὅλη θεωρία τῶν σημείων, δηλαδή στή γενική σημειωτική. Καί τοῦτο βέβαια ἔχει ἰσχύ ὄχι μόνο γιά τόν έντεχνο λόγο, ἀλλά καί γιά ὅλα τά εἶδη γλώσσας, γιατί ἡ γλώσσα ἔχει πολλές κοινές ιδιότητες μέ μερικά ἄλλα σημειωτικά συστήματα ἢ καί μέ ὅλα (πανσημειωτικά χαρακτηριστικά).

Παρομοίως, μιᾶ πρόσθετη ἀντίρρηση δέν περιλαμβάνει τίποτα πού νά ἀφορᾷ ἀποκλειστικά καί μόνον τή λογοτεχνία: τό πρόβλημα τῶν σχέσεων μεταξύ λόγου καί κόσμου ἀφορᾷ ὄχι μόνον τόν έντεχνο λόγο ἀλλά ὅλα τά εἶδη τοῦ λόγου (discourse). Ἡ γλωσσολογία μπορεῖ νά διερευνήσει ὅλα τά προβλήματα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στό λόγο (discourse) καί τό «πεδίο τοῦ λόγου» («universe of discourse»): τί ἐξ αὐτοῦ τοῦ πεδίου ἐκφράζεται γλωσσικά μέ δοθέντα λόγο καί πῶς ἐκφράζεται. Ὡστόσο, οἱ τιμές ἀληθείας, κατά τό μέτρο πού ἀποτελοῦν –γιά νά μεταχειριστοῦμε τούς ὅρους τῆς Λογικῆς– «ἐξωγλωσσικές ὀντότητες», ὑπερβαίνουν σαφῶς τά ὅρια τῆς ποιητικῆς καί ἐν γένει τῆς γλωσσολογίας.

Ἄκοῦμε μερικές φορές πῶς ἡ ποιητική, σέ ἀντίθεση μέ τή γλωσσολογία, ἀσχολεῖται μέ ἐκτιμήσεις. Ὁ διαχωρισμός αὐτός ἐδράζεται σέ μιᾶ τρέχουσα ἀλλά λανθασμένη ἐρμηνεία τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στή δομή τῆς ποίησης καί στή δομή ἄλλων γλωσσικῶν τύπων: οἱ τελευταῖοι, ὅπως λέγεται, ἀντιθέτουν τήν «περιστσιακή», αὐτοσχέδια φύση τους στόν «μή περιστσιακό», σκόπιμο χαρακτήρα τῆς ποιητικῆς

γλώσσας. Στήν πραγματικότητα, κάθε εἶδος γλωσσικῆς συμπεριφορᾶς ἔχει κάποια σκοπιμότητα, ἀπλῶς οἱ σκοποὶ εἶναι διαφορετικοί καί ἡ συμφωνία τῶν μέσων πού χρησιμοποιοῦνται γιά τό σκοπούμενο ἀποτέλεσμα εἶναι ἕνα πρόβλημα πού ἀπασχολεῖ πάντα τούς μελετητές τῶν διαφόρων εἰδῶν γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας. Ὑπάρχει μιᾶ στενή ἀντιστοιχία, πολύ πῶς στενή ἀπ' ὅσο νομίζουν οἱ κριτικοί, ἀνάμεσα στό πρόβλημα τῆς ἀνάπτυξης τῶν γλωσσικῶν φαινομένων στό χῶρο καί στό χρόνο, καί τῆς ἀντίστοιχης ἀνάπτυξης τῶν λογοτεχνικῶν προτύπων. Ἀκόμη καί ἀσυνεχεῖς ἀναπτύξεις, ὅπως ἡ νεκρανάσταση παραμελημένων ἢ ξεχασμένων ποιητῶν –γιά παράδειγμα, ἡ μεταθανάτια ἀνακάλυψη καί καθιέρωση τῆς Ἐμιλυ Ντίκινσον (1830-1886) καί τοῦ Τζέραρντ Μάνλι Χόπκινς (1844-1889), ἡ καθυστερημένη ὑστεροφημία τοῦ Λωτρεαμόν (1846-1870) στόν κύκλο τῶν ὑπερρεαλιστῶν ποιητῶν καί ἡ κορυφαία ἐπίδραση τοῦ ἕως πρόσφατα ἀγνοημένου Κυπριανοῦ Νόρβιντ (1821-1883) στή νεώτερη πολωνική ποίηση– ἔχουν τό ἀντίστοιχό τους στήν ἱστορία τῶν ἐθνικῶν γλωσσῶν, πού παρουσιάζουν τήν τάση νά ἐπαναφέρουν σέ χρήση ἀπρηχαιωμένα πρότυπα, μερικές φορές ξεχασμένα ἀπό πολύν καιρό, ὅπως ἡ λόγια τσεχική πού, κατά τίς ἀρχές τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα, στράφηκε σέ πρότυπα τοῦ δέκατου ἔκτου αἰῶνα.

Ἄτυχῶς, ἡ σύγχυση στους ὅρους 'φιλολογικῆς σπουδῆς' καί 'κριτικῆς' βάζει τόν μελετητή τῆς λογοτεχνίας στόν πειρασμό νά ἀντικαταστήσει τήν περιγραφή τῶν ἐσωτερικῶν ἀξιῶν ἑνός λογοτεχνικοῦ ἔργου μέ μιᾶ ὑποκειμενική, λογοκριτική ἐτυμηγορία. Ὁ χαρακτηρισμός «λογοτεχνικός κριτικός» γιά ἕναν μελετητή τῆς λογοτεχνίας εἶναι τόσο λανθασμένος ὅσο θά ἦταν ὁ χαρακτηρισμός «γραμματικός (ἢ λεξιλογικός) κριτικός» γιά ἕναν γλωσσολόγο. Ἡ συντακτική καί μορφολογική ἔρευνα δέν μπορεῖ νά ἀντικατασταθεῖ ἀπό μιᾶ ρυθμιστική γραμματική, ὅπως καί κανένα μανιφέστο, πού προβάλλει ἐπιτήδεια τά προσωπικά γούστα ἑνός κριτικοῦ καί τίς ἀπόψεις του περὶ δημιουργικῆς λογοτεχνίας, δέν μπορεῖ νά ὑποκαταστήσει τήν ἀντικειμενική, ἐπιστημονική ἀνάλυση τοῦ έντεχνου λόγου. Τοῦτο βέβαια δέν πρέπει νά παρεξηγηθεῖ, νά θεωρηθεῖ πῶς τό ὑπαγορευεῖ ἡ ἐφησυχαστική ἀρχή τοῦ *laissez faire*. Κάθε γλωσσική κουλτούρα συνεπάγεται προγραμματικές, σχεδιαστικές, ρυθμιστικές προσπάθειες. Γιατί ὅμως νά γίνεται σαφῆς διάκριση μεταξύ θεωρητικῆς καί ἐφηρμοσμένης γλωσσολογίας ἢ μεταξύ φωνητικῆς καί ὀρθοεπειίας, ὄχι ὅμως καί μεταξύ φιλολογικῶν σπουδῶν καί κριτικῆς;

Στις φιλολογικές σπουδές, όπου η ποιητική διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο, έχουμε, όπως και στη γλωσσολογία, δύο ομάδες προβλημάτων: συγχρονίας και διαχρονίας. Η συγχρονική περιγραφή καταγίνεται όχι μόνο με τη λογοτεχνική παραγωγή μιας δεδομένης περιόδου, αλλά ακόμη και με το μέρος εκείνο της λογοτεχνικής παράδοσης που, για τη δεδομένη περίοδο, παραμένει ζωντανό ή έχει αναζωογονηθεί. Για παράδειγμα, ο Σαίξπηρ, αφ' ενός, και ο Ντάν, ο Μάρβελ, ο Κήτς και η Έμιλυ Ντίκινσον, αφ' ετέρου, είναι ζωντανοί για τον σύγχρονο αγγλόφωνο ποιητικό κόσμο, ενώ τα έργα του Τζαίημς Τόμσον και του Λονγκφέλλου δεν έχουν, προς το παρόν, υπόσταση βίωσιμων λογοτεχνικών αξιών. Η επιλογή των κλασικών και η παρερμηνεία τους υπό το φως νεώτερων τάσεων είναι ουσιαστικό πρόβλημα των συγχρονικών φιλολογικών σπουδών. Η συγχρονική ποιητική, όπως και η συγχρονική γλωσσολογία, δεν είναι στατική κάθε περίοδος κάνει διάκριση μεταξύ πλέον συντηρητικών και πλέον νεωτεριστικών μορφών. Κάθε περίοδος διώνεται στην εν χρόνω δυναμική της, και, από την άλλη μεριά, ή ιστορική προσέγγιση, και στην ποιητική και στη γλωσσολογία, έχει ως αντικείμενο όχι μόνον τις αλλαγές, αλλά και τους συνεχείς, διαρκείς, στατικούς παράγοντες. Η πλήρης ιστορική ποιητική ή ιστορία της γλώσσας είναι μία υπερχατασκεινή που πρέπει να δομηθεί πάνω σε σειρά διαδοχικών συγχρονικών περιγραφών.

Η διάκριση μεταξύ ποιητικής και γλωσσολογίας είναι δικαιολογημένη μόνον όταν το πεδίο της γλωσσολογίας παρουσιάζεται αθέμιτα περιορισμένο, όπως π.χ. στην περίπτωση που η πρόταση θεωρείται από μερικούς γλωσσολόγους ως η μεγίστη επιδεικτική ανάλυση κατασκευής, ή όταν ο κύκλος των ενδιαφερόντων της γλωσσολογίας περιορίζεται στη γραμματική ή αποκλειστικά σε μη σημασιολογικά προβλήματα εξωτερικής μορφής ή στην απογραφή των μηχανισμών καταδελώσεως *denotative devices* χωρίς αναφορά στις ελεύθερες παραλλαγές. Ο Βέγκελιν έδειξε με σαφήνεια τα δύο σπουδαιότερα και συγγενή προβλήματα που αντιμετωπίζει η δομική γλωσσολογία, δηλαδή την ανάγκη αναθεωρήσεως της «μονολιθικής υπόθεσης για τη γλώσσα» και το ενδιαφέρον για την «άλληλεξάρτηση των ποικίλων δομών μέσα σε μία γλώσσα».¹ Χωρίς αμφιβολία, για κάθε γλωσσική κοινότητα, για κάθε όμιλητή, υπάρχει μία ενότητα γλώσσας, αυτός όμως ο γενικός κώδικας αντιπροσωπεύει ένα σύστημα αλληλοσυνδεδεμένων υποκωδίκων. Κάθε γλώσσα περιλαμβάνει έναν αριθμό προτύπων τα οποία

συνυπάρχουν και χαρακτηρίζονται από διαφορετική τό καθένα λειτουργία.

Προφανώς πρέπει να συμφωνήσουμε με τον Σαπίρ στο ότι, εν γένει, «η ικανότητα για σχηματισμό ιδεών (*ideation*) κυριαρχεί στη γλώσσα»,² μόνον που η κυριαρχία αυτή δεν δίνει στη γλωσσολογία και το δικαίωμα να αγνοεί τους «δευτερεύοντες παράγοντες». Τα συγκινησιακά στοιχεία του λόγου, τα όποια, καθώς ο Τζόος τείνει να πιστεψει, δεν μπορούν να περιγραφούν «με έναν πεπερασμένο αριθμό απόλυτων κατηγοριών», χαρακτηρίζονται από τον ίδιο ως «μή γλωσσικά στοιχεία του πραγματικού κόσμου». Συμπεραίνει λοιπόν πως «παραμένουν για μας άοριστα, πρωτεύικά, κυμαινόμενα φαινόμενα, τα όποια δεν μπορούμε να άνεχθούμε στην έπιστήμη μας».³ Ο Τζόος είναι πράγματι άριστοτέχνης στά πειράματα αναγωγής, και η επίμονη αξίωσή του για την «άποβολή» των συγκινησιακών στοιχείων από την έπιστήμη της γλώσσας» αποτελεί ένα ριζοσπαστικό πείραμα αναγωγής – *reduction ad absurdum*.

Η γλώσσα πρέπει να έρευνάται σε όλοκληρη την ποικιλία των λειτουργιών της. Προτού ξεετάσουμε την ποιητική λειτουργία, πρέπει να όρίσουμε τη θέση της ανάμεσα στις άλλες γλωσσικές λειτουργίες. Ένα περίγραμμα αυτών των λειτουργιών άπαιτεί μία συνοπτική έπισκόπηση των συστατικών παραγόντων σε κάθε όμιλιακό γεγονός, σε κάθε ένεργημα γλωσσικής έπικοινωνίας. Ο ΑΠΟΣΤΟΛΕΥΣ (*addresser*) στέλνει ένα ΜΗΝΥΜΑ (*message*) στον ΑΠΟΔΕΚΤΗ (*addressee*). Το μήνυμα, για να δράσει, χρειάζεται ένα ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ (*context*) ή «άντικείμενο αναφορᾶς» (*referent*), κατά μία άλλη, κάπως διαφορούμενη όνοματολογία, που να είναι εύληπτο από τον άποδέκτη, και τό όποιο είναι είτε γλωσσικό είτε δυνάμενο να εκφραστεί γλωσσικά. Ακόμη, χρειάζεται ένας ΚΩΔΙΚΑΣ (*code*), εν όλω, ή τουλάχιστον εν μέρει, κοινός σε άποστολέα και άποδέκτη (ή, με άλλα λόγια, στον κρυπτογράφο και άποκρυπτογράφο του μηνύματος). Καί τέλος, μία ΕΠΑΦΗ (*contact*), μία φυσική διάυλος και ψυχολογική σύνδεση μεταξύ άποστολέως και άποδέκτη, ή όποια καθιστά και τους δύο ικανούς να άρχίσουν και να διατηρήσουν την έπικοινωνία. Όλοι αυτοί οι παράγοντες, οι όποιοι αναφαίρετα έμπλέκονται στη γλωσσική έπικοινωνία, μπορούν να σχηματοποιηθούν ως εξής:

ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΑΠΟΣΤΟΛΕΥΣ

ΜΗΝΥΜΑ

ΑΠΟΔΕΚΤΗΣ

ΕΠΑΦΗ

ΚΩΔΙΚΑΣ

Καθένας από αυτούς τούς ἔξι παράγοντες καθορίζει μία διαφορετική λειτουργία τῆς γλώσσας. Μολονότι διακρίνουμε ἔξι βασικές ἀπόψεις τῆς γλώσσας, ὡστόσο, πολύ δύσκολα θά μπορούσαμε νά βροῦμε γλωσσικά μηνύματα πού νά ἐκπληρώνουν μία μόνο λειτουργία. Ὁ διαφορισμός ἐγκτεται ὄχι στή μονοπώληση κάποιας ἀπό αὐτές τίς λειτουργίες, ἀλλά στή διαφορετική ἱεράρχηση αὐτῶν τῶν λειτουργιῶν. Ἡ γλωσσική δομή ἑνός μηνύματος ἐξαρτᾶται πρωταρχικά ἀπό τήν ἐπικρατούσα λειτουργία. Ἄλλά καί ἂν ἀκόμη ὁ προσανατολισμός (Einstellung) πρὸς τό πλαίσιο ἀναφορᾶς—δηλαδή ἡ καλούμενη ἀναφορική (referential), «καταδηλωτική», «γνωστική»—λειτουργία εἶναι τό κύριο ἔργο ἀναριθμητῶν μηνυμάτων, ἡ βοηθητική συμμετοχή τῶν λοιπῶν λειτουργιῶν σέ αὐτά τά μηνύματα πρέπει νά λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἀπό τόν παρατηρητικό γλωσσολόγο.

Ἡ καλούμενη ΣΥΓΚΙΝΗΣΙΑΚΗ (emotive) ἢ «ἐκφραστική» λειτουργία, ἡ ὁποία ἐπικεντρώνεται στόν ἀποστολέα, ἀποκαλύπτει μιάν ἄμεση ἐκφραση τῆς διάθεσης τοῦ ὁμιλητῆ πρὸς αὐτό περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ. Τεῖνει νά προκαλέσει τήν ἐντύπωση μιᾶς κάποιας συγκίνησης, εἴτε ἀληθινῆς εἴτε προσποιητῆς. Ὡς ἐκ τούτου, ὁ ὄρος «συγκινησιακός», τόν ὁποῖο εἰσήγαγε ὁ Μάρτυ,⁴ ἔχει ἀποδεχθεῖ πῶς εἶναι προτιμότερος ἀπό τόν ὄρο «συναισθηματικός» (emotional). Τό καθαρά συγκινησιακό ὑπόστρωμα τῆς γλώσσας ἀντιπροσωπεύεται ἀπό τά ἐπιφωνήματα. Διαφέρουν ἀπό τά μέσα πού χρησιμοποιεῖ ἡ ἀναφορική γλώσσα καί λόγῳ τοῦ ἠχητικοῦ τους τύπου (ιδιάζουσες ἠχητικές ἀκολουθίες ἢ ἀκόμη καί ἦχοι ἀσυνήθιστοι) καί λόγῳ τοῦ συντακτικοῦ τους ρόλου (δέν εἶναι συστατικά μέρη ἀλλά ἰσοδύναμα προτάσεων). «*Tz! Tz!* εἶπε ὁ Μαγκίντυ». Ἡ πλήρης ἐκφραση τοῦ ἦρωα τοῦ Κόναν Ντόουλ συνίσταται ἀπό τόν ἦχο πού κάνουν δύο μικρά πλαταγίσματα τῆς γλώσσας. Ἡ συγκινησιακή λειτουργία, πού εἶναι ὀλοφάνερη στά ἐπιφωνήματα, χρωματίζει μέχρι ἑνός σημείου ὅλες τίς ἐκφορές μας, ἐπί φωνητικοῦ, γραμματικοῦ καί λεξιλογικοῦ ἐπιπέδου. Ἄν ἀναλύσουμε τή γλώσσα ἀπό τήν ἀποψη τῶν πληροφοριῶν πού μεταφέρει, δέν μποροῦμε νά περιορίσουμε τήν πληροφόρηση στή γνωστική λειτουργία

τῆς γλώσσας καί μόνον. Ὁ ἄνθρωπος πού μεταχειρίζεται ἐκφραστικά στοιχεῖα γιά νά δείξει τό θυμό του ἢ τήν εἰρωνική του διάθεση, εἶναι φορέας σαφέστατων πληροφοριῶν, καί, προφανῶς, ἡ γλωσσική αὐτή συμπεριφορά δέν μπορεῖ νά παρομοιαστεῖ μέ μή σημειωτικές, τροφικές δραστηριότητες, ὅπως «ὄταν τρώμε λεμόνια» (παρά τήν τολμηρή παρομοίωση τοῦ Τσάιμαν). Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό [μεγάλος] καί τό [μεγάλος], μέ τό ἐμφατικό μακρό φωνῆεν, εἶναι ἕνα συμβατικό, κωδικοποιημένο, γλωσσολογικό χαρακτηριστικό, ὅπως ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό βραχύ καί μακρό φωνῆεν, στά τσέχικα, τῶν λέξεων [vi] «ἐσύ» καί [vi:] «γνωρίζεις». Στό δεύτερο ὅμως ζεύγος λέξεων ἡ διαφορική πληροφορία εἶναι φωνηματική, ἐνῶ στό πρῶτο συγκινησιακή. Ἐφόσον μᾶς ἐνδιαφέρουν οἱ φωνηματικές σταθερές, τά ἀγγλικά /i/ (βραχύ) καί /i:/ (μακρό) φαίνονται νά εἶναι ἀπλές μεταβλητές ἑνός καί τοῦ ἰδίου φωνήματος. Ἐφόσον ὅμως μᾶς ἀπασχολοῦν οἱ συγκινησιακές μονάδες, ἡ σχέση μεταξύ σταθερῶν καί μεταβλητῶν ἀντιστρέφεται: τό μακρό καί ἡ βραχύτης εἶναι σταθερές πού ὑποστασιοποιοῦνται ἀπό μεταβλητά φωνήματα. Ἡ εἰκασία τοῦ Σαπόρτα πῶς ἡ συγκινησιακή διαφορά εἶναι μὴ γλωσσικό χαρακτηριστικό, «ἀποδοτέο στήν παράδοση τοῦ μηνύματος καί ὄχι στό μήνυμα καθαυτό»,⁵ περιορίζει αὐθαίρετα τήν πληροφοριακή ἰσχύ τῶν μηνυμάτων.

Ἐνας παλιός ἠθοποιός τοῦ θεάτρου Στανισλάβσκι στή Μόσχα μοῦ διηγῆθηκε κάποτε πῶς ὁ διάσημος σκηνοθέτης τοῦ ζήτησε, στίς ἐξετάσεις, νά δώσει σαράντα διαφορετικά μηνύματα ἀπό τή φράση *Segodnja večerom* («αὐτό τό βράδυ»), παραλλάσσοντας τήν ἐκφραστική χροιά. Ἐκανε μιά λίστα σαράντα περίπου συγκινησιακῶν καταστάσεων καί κατόπιν «ἔδωσε» τή φράση σύμφωνα μέ καθεμιά ἀπό αὐτές τίς καταστάσεις, ἐνῶ τό ἀκροατήριό του ἔπρεπε νά τίς ἀναγνωρίσει ἀπό τίς μεταβολές μόνο τοῦ ἠχητικοῦ σχήματος αὐτῶν τῶν δύο, ἰδιῶν πάντοτε λέξεων. Στήν ἐρευνητική ἐργασία μας γιά τήν περιγραφή καί ἀνάλυση τῆς σύγχρονης ρωσικῆς κοινῆς (ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ Ἰδρύματος Ροκφέλλερ), ζητήσαμε ἀπό αὐτόν τόν ἠθοποιό νά ἐπαναλάβει τό τέσθ τοῦ Στανισλάβσκι. Ἐκεῖνος σημείωσε σέ ἕνα χαρτί πενήντα περίπου καταστάσεις πού πλασιώσαν τήν ἴδια ἑλλειπτική πρόταση καί ἔδωσε πενήντα ἀντίστοιχα μηνύματα, τά ὁποῖα γράψαμε στό μαγνητόφωνο. Τά περισσότερα ἀποκρυπτογραφήθηκαν σωστά καί μέ κάθε λεπτομέρεια ἀπό μοσκοβίτες ἀκροατές. Ἄς προσθέσω πῶς ὅλες οἱ παρόμοιες συγκινησιακές νύξεις μποροῦν εὐκόλα νά ὑποβληθοῦν σέ γλωσσολογική ἀνάλυση.

Ὁ προσανατολισμός πρὸς τὸν ἀποδέκτη, ἢ **ΒΟΥΛΗΤΙΚΗ** (conative) λειτουργία, θρῖσκει τὴν καθαρότερη γραμματικὴ τῆς ἔκφραση στὴν κλητικὴ καὶ τὴν προστακτικὴ, οἱ ὁποῖες, συντακτικὰ, μορφολογικὰ, καὶ συχνὰ ἀκόμη καὶ φωνηματικὰ, διαφέρουν ἀπὸ τῆς ἄλλης ὀνομαστικῆς καὶ ρηματικῆς κατηγορίας. Οἱ προστακτικὲς προτάσεις διαφέρουν θεμελιωδῶς ἀπὸ τῆς δηλωτικῆς προτάσεως. Οἱ δευτέρως ὑπόκεινται, σὲ ἀντίθεση μὲ τῆς πρώτης, σὲ τέσσερις ἀληθείας. Ὅταν στὸ ἔργο τοῦ Ὁ Νήλ *Τὸ Σιντριβάνι*, ὁ Νανὸ «(μὲ ἄγριο τόνο προσταγῆς)» λέει «Πιές!» ἢ προστακτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ μὲ τὴν ἐρώτηση «εἶναι ἀλήθεια ἢ ὄχι;» ἢ ὅποια, ὡστόσο, μπορεῖ ἄνετα νὰ γίνῃ γιὰ προτάσεις ὅπως αὐτὲς: «κάποιος ἤπιε», «κάποιος θὰ πιεῖ», «κάποιος θὰ ἔπινε». Σὲ ἀντίθεση μὲ τῆς προστακτικῆς προτάσεως, οἱ δηλωτικὲς προτάσεις μποροῦν νὰ μεταστραφῶν σὲ ἐρωτηματικῆς: «ἤπιε κανεῖς;», «θὰ πιεῖ κανεῖς;», «θὰ ἔπινε κανεῖς;»

Τὸ παραδοσιακὸ μοντέλο τῆς γλώσσας, ὅπως διασαφηνίστηκε ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν Μπύλερ,⁶ περιορίζεται σὲ αὐτὲς τῆς τρεῖς λειτουργίες – συγκινησιακὴ, βουλευτικὴ καὶ ἀναφορικὴ – καὶ στίς τρεῖς κορυφές αὐτοῦ τοῦ μοντέλου: τὸ πρῶτο πρόσωπο γιὰ τὸν ἀποστολέα, τὸ δευτέρου πρόσωπο γιὰ τὸν ἀποδέκτη, καὶ τὸ «τρίτου πρόσωπο», ὁ κάποιος ἢ τὸ κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος. Μερικὲς ἀκόμη γλωσσικὲς λειτουργίες μποροῦν εὐκόλως νὰ ἐξαχθῶν ἀπὸ αὐτὸ τὸ τριαδικὸ μοντέλο. Ἔτσι, ἡ μαγικὴ ἐπικλητικὴ λειτουργία εἶναι κυρίως ἓνα εἶδος μετατροπῆς ἐνός ἀπόντος ἢ ἄψυχου «τρίτου προσώπου» σὲ ἀποδέκτη ἐνός βουλευτικοῦ μηνύματος. «Αὐτὸ τὸ κριθαράκι νὰ ξεραθεῖ, φτού, φτού, φτού, φτού» (μαγικὴ φόρμουλα ἀπὸ τὴ Λιθουανία).⁷ «Νερό, ποτάμι βασίλισσα, ἀυγή! Στείλε τὸν πόνο πέρα ἀπὸ τὴ γαλάζια θάλασσα, στὸ βυθὸ τῆς θάλασσας, σὰν γκρίζα πέτρα νὰ μὴν ἀνέθει πιά ἀπὸ τὸ βυθὸ τῆς θάλασσας, νὰ μὴν ξανάρθῃ ὁ πόνος νὰ βαρύνῃ τὴν ἀλαφριά καρδιά τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ, νὰ φύγῃ ὁ πόνος καὶ νὰ πνιγεῖ μακριά» (ἐπικλησιὰ ἀπὸ τὴ Βόρειο Ρωσία).⁸ «Στήτω ὁ ἥλιος κατὰ Γαβαὼν καὶ ἡ σελήνη κατὰ φάραγγα Αἰλῶν. Καὶ ἔστω ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη ἐν στάσει» (*Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ*, 10, 12). Παρατηροῦμε, ὡστόσο, ἄλλους τρεῖς συστατικὸς παράγοντες γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας καὶ τρεῖς ἀντίστοιχες λειτουργίες τῆς γλώσσας.

Υπάρχουν μηνύματα πού πρωταρχικὰ χρησιμεύουν γιὰ νὰ ἀρχίσουν, νὰ παρατείνων ἢ νὰ διακόψουν τὴν ἐπικοινωνία, γιὰ νὰ ἐλέγξουν ἂν τὸ κανάλι λειτουργεῖ («Ἔλα, μὲ ἀκούεις;»), γιὰ νὰ τραβήξουν τὴν προσοχὴ τοῦ συνομιλητῆ ἢ γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὴ συνεχὴ προσοχὴ του

(«Ἀκούεις;» ἢ, κατὰ τὸ σαξπηρικὸ λεξιλόγιο, «Δάνεισέ μου τ' αὐτιά σου!» — καὶ στὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ σύρματος «Μμμμμ!»). Ἡ κίνηση αὐτὴ γιὰ ἐπαφή ἢ, κατὰ τὴν ὀρολογία τοῦ Μαλινόφσκι, ἢ **ΦΑΤΙΚΗ** (phatic) λειτουργία,⁹ μπορεῖ νὰ φανεῖ καθαρά σὲ μιὰ πλούσια ἀνταλλαγὴ στερεότυπων φραστικῶν τύπων, σὲ διαλόγους πού μοναδικὸς στόχος τους εἶναι ἡ παράταση τῆς ἐπικοινωνίας. Ἡ Ντόροθι Πάρκερ ἔχει ἀποτυπώσει εὐχλωτα παραδείγματα: «'Λοιπόν!' εἶπε αὐτός. 'Λοιπόν!' εἶπε αὐτή. 'Νὰ ἴμαστε', εἶπε αὐτός. 'Νὰ ἴμαστε', εἶπε αὐτή, 'δὲν εἴμαστε;'. 'Πῶς νὰ μὴν εἴμαστε;'. εἶπε αὐτός, 'ὠόπα! Νὰ ἴμαστε!' 'Λοιπόν!' εἶπε αὐτή. 'Λοιπόν!' εἶπε αὐτός, 'λοιπόν'». Ἡ προσπάθεια νὰ ἀρχίσῃ καὶ νὰ διατηρηθεῖ ἡ ἐπικοινωνία χαρακτηρίζεται ἰδιαίτερα τὰ πουλιά πού μιλοῦν. Ἔτσι, ἡ φατικὴ λειτουργία τῆς γλώσσας εἶναι ἡ μόνη κοινὴ λειτουργία σὲ πουλιά καὶ ἀνθρώπους. Εἶναι ἀκόμη ἡ πρώτη γλωσσικὴ λειτουργία πού ἐπιτυγχάνουν τὰ μωρὰ: ἔχουν τὴν τάση νὰ ἐπικοινωνήσουν προτοῦ ἀκόμη μπορέσουν νὰ στείλουν ἢ νὰ λάβουν πληροφορικὰ μηνύματα.

Μιὰ διάκριση ἔχει γίνῃ στὴ νεώτερη λογικὴ μεταξὺ δύο ἐπιπέδων γλώσσας, τῆς «ἀντικειμενικῆς γλώσσας» (object language), πού μιλάει γιὰ τὰ ἀντικείμενα, καὶ τῆς «μεταγλώσσας» (metalinguage), πού μιλάει γιὰ τὴ γλώσσα.¹⁰ Ἡ μεταγλώσσα ὁμως δὲν εἶναι μόνον ἓνα ἀπαραίτητο γλωσσικὸ ἐργαλεῖο πού χρησιμοποιεῖται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς τῆς λογικῆς καὶ τῆς γλωσσολογίας. Παίζει καὶ ἓναν σπουδαῖο ρόλο στὴν καθημερινὴ μας γλώσσα. Σὰν τὸν Ζουρνταῖν τοῦ Μολιέρου, πού χρησιμοποιοῦσε πεζὸ λόγο χωρὶς νὰ τὸ ξέρει, ἀσκοῦμε τὴ μεταγλώσσα χωρὶς νὰ συνειδητοποιοῦμε τὸν μεταγλωσσικὸ χαρακτῆρα τῆς γλωσσικῆς μας συμπεριφορᾶς. Ὅποτε ὁ ἀποστολέας καί/ἢ ὁ ἀποδέκτης χρειαστεῖ νὰ ἐλέγξουν ἂν χρησιμοποιοῦν τὸν ἴδιο κώδικα, ἢ ὁμιλία προσανατολίζεται στὸν ἴδιο τὸν κώδικα: ἐκτελεῖ μιὰ **ΜΕΤΑΓΛΩΣΣΙΚΗ** (metalingual), δηλαδή ἐπεξηγηματικὴ, λειτουργία. «Δὲν τὸ πιάνω, τί θές νὰ πεις;» ρωτᾷ ὁ ἀποδέκτης, ἢ «Τὶ ἐννοεῖτε;» Καὶ ὁ ἀποστολέας, προλαμβάνοντας συνήθως τέτοιες ἐρωτήσεις, ρωτᾷ: «Καταλαβαίνεις τί θέλω νὰ πῶ;» Φανταστεῖτε τὸν ἐξῆς ἐκνευριστικὸ διάλογο: «Οἱ νέοι τὴν ἔβαψαν». «Ἔβαψαν;» «*Τὴν ἔβαψαν* σημαίνει *τὴν πάτησαν*». «Καὶ τί σημαίνει *τὴν πάτησαν*;» «*Τὴν πάτησαν* σημαίνει *ἀπέτυχαν στίς ἐξετάσεις*». «Καὶ ποιοὶ εἶναι οἱ νέοι;» ἐπιμένει ὁ ἀποδέκτης, ἀνίδεος τῆς σπουδαστικῆς ἀργκό. «*Νέοι* εἶναι οἱ *πρωτοεῖτες*». Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐξισωτικὲς προτάσεις μεταφέρουν ἀπλῶς καὶ μόνον

πληροφορίες για τόν λεξιλογικό κώδικα της αγγλικής ή λειτουργία τους είναι αυστηρά μεταγλωσσική. Κάθε μαθητεία στη γλώσσα, ιδίως ή εκμάθηση της μητρικής γλώσσας από τὰ παιδιά, κάνει ευρεία χρήση παρόμοιων μεταγλωσσικών ενεργειών. Καί η άφασία μπορεί συχνά νά οριστεί ως απώλεια της ικανότητας για μεταγλωσσικές ενέργειες.

Επισκοπήσαμε καί τούς ἔξι παράγοντες της γλωσσικής επικοινωνίας, εκτός από τό ἴδιο τό μήνυμα. Ὁ προσανατολισμός πρὸς τό μήνυμα καθαυτό, ἡ ἐστίαση στό μήνυμα χάριν τοῦ μηνύματος, συνιστᾶ τήν ποιητική λειτουργία της γλώσσας. Ἡ λειτουργία αὐτή δέν μπορεί νά μελετηθεῖ ἀποδοτικά χωρίς τήν ἐπαφή μέ τὰ γενικότερα προβλήματα της γλώσσας, καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἐξονυχιστική ἔρευνα της γλώσσας ἀπαιτεῖ ἐνδελεχὴ ἐξέταση της ποιητικῆς λειτουργίας. Καθε ἀπόπειρα νά περιορίσουμε τό χῶρο της ποιητικῆς λειτουργίας στήν ποίηση ἢ τήν ποίηση στή ποιητική μόνο λειτουργία θά ἦταν ἀπατηλή ὑπεραπλούστευση. Ἡ ποιητική λειτουργία δέν εἶναι ἡ μόνη λειτουργία τοῦ ἐντεχνου λόγου, ἀλλά ἀπλῶς ἡ κυριαρχούσα, ἀποφασιστική λειτουργία, ἐνῶ σέ ὅλες τίς ἄλλες γλωσσικές δραστηριότητες ἐνεργεῖ ὡς ἐπικουρικό στοιχείο. Ἡ λειτουργία αὐτή, προβάλλοντας τήν ἀπικνότητα τῶν σημείων, βαθαίνει τή θεμελιώδη διχοτομία μεταξύ σημείων καί ἀντικειμένων. Ἔτσι, ὅταν πραγματεύεται τήν ποιητική λειτουργία, ἡ γλωσσολογία δέν μπορεί νά περιοριστεῖ στό χῶρο της ποίησης καί μόνον.

«Γιατί λές πάντα ἢ Ζάν καί ἢ Μάρτζερν, καί δέν λές ποτέ ἢ Μάρτζερν καί ἢ Ζάν, Μήπως προτιμᾶς τή Ζάν ἀπό τή δίδυμη ἀδελφή της;» «Ὁχι καθόλου, ἀπλῶς μοῦ φαίνεται πιό εὔηχο». Μεταξύ δύο ἰσοτίμων ὀνομάτων, ὅπου κανένα πρόβλημα βαθμοῦ δέν ὑπαισέρχεται, ὁ ὁμιλητής δίνει ἀσυνείδητα τό προβάδισμα στό θραχύτερο ὄνομα, χάριν της καλύτερης ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ μηνύματος.

Ἔνα κορίτσι συνήθιζε νά ἀναφέρεται στόν «φοβερό Φῶτη». «Γιατί φοβερό;» «Γιατί τόν μισῶ». «Καί γιατί ὄχι τρομερό, ἀπαίσιο, φριχτό;» «Δέν ξέρω, τό φοβερός τοῦ πάει καλύτερα». Χωρίς νά τό συνειδητοποιεῖ, ἐφάρμοζε τό ποιητικό τέχνασμα της παρονομασίας.

Τό πολιτικό σλόγκαν «I like Ike» / ay layk ayk/,* μέ τήν ἐπιγραμματική του δομή, ἀποτελεῖται ἀπό τρία μονοσύλλαβα καί περιέχει τρεῖς

* Πολιτικό σλόγκαν πού ἐμφανίστηκε κατά τήν προεκλογική ἐστρατεία τοῦ στρατηγού Ἀϊζενχάουερ. Τό Ἄικ ἦταν ὑποκοριστικό ὄνομα τοῦ μετέπειτα προέδρου τῶν Η.Π.Α. (Στ.Μ.)

διφθόγγους /ay/, καθεμιά ἀπό τίς ὁποῖες συνοδεύεται ἀπό ἓνα συμφωνικό φώνημα: /..I..k..k/. Ἡ διάταξη τῶν τριῶν λέξεων παρουσιάζει μιὰ παραλλαγή: κανένα συμφωνικό φώνημα στήν πρώτη λέξη, δύο πέραξ της διφθόγγου στή δεύτερη καί ἓνα τελικό σύμφωνο στήν τρίτη. Ἐναν παρόμοιο κυριαρχικό πυρήνα /ay/ παρατήρησε ὁ Χάιμς σέ μερικά σονέτα τοῦ Κήτς.¹¹ Καί τὰ δύο κῶλα της τρισύλλαβης φόρμουλας «I like /Ike» ὁμοιοκαταληκτοῦν, καί ἡ δεύτερη ἀπό τίς δύο ὁμοιοκαταληκτες λέξεις περιλαμβάνεται ἐξ ὀλοκλήρου στήν πρώτη (ὁμοιοκαταληκτική ἤχώ): /layk/ – /ayk/, παρονομαστική εἰκόνα ἐνός αἰσθήματος πού τυλίγει πλήρως τό ἀντικείμενό του. Καί τὰ δύο κῶλα παρηγοῦν τό ἓνα τό ἄλλο, καί ἡ πρώτη ἀπό τίς δύο παρηχητικές λέξεις περιλαμβάνεται στή δεύτερη: /ay/ – /ayk/, παρονομαστική εἰκόνα τοῦ ἀγαπῶντος ὑποκειμένου πού τυλίγεται ἀπό τό ἀγαπώμενο ἀντικείμενο. Ἡ δευτερεύουσα, ποιητική λειτουργία αὐτοῦ τοῦ ψηφθηρικοῦ σλόγκαν ἐνισχύει τήν ἀποτελεσματικότητά του.

Ὅπως εἶπαμε, ἡ γλωσσολογική μελέτη της ποιητικῆς λειτουργίας πρέπει νά ὑπερβαίνει τὰ ὄρια της ποίησης, καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ γλωσσολογικός ἔλεγχος της ποίησης δέν πρέπει νά περιορίζεται στήν ποιητική λειτουργία. Τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τῶν διαφόρων ποιητικῶν εἰδῶν συνεπάγονται μιὰ διαφορετικά ἱεραρχημένη συμμετοχή τῶν ἄλλων γλωσσικῶν λειτουργιῶν, ἐκτός της ποιητικῆς λειτουργίας. Ἡ ἐπική ποίηση, πού ἐστιάζεται στό τρίτο πρόσωπο, ἐμπλέκει σέ μεγάλο βαθμό τήν ἀναφορική λειτουργία της γλώσσας: ἡ λυρική, στραμμένη στό πρῶτο πρόσωπο, εἶναι στενά συνδεδεμένη μέ τή συγκινησιακή λειτουργία: ἡ ποίηση τοῦ δεύτερου προσώπου εἶναι διαποτισμένη ἀπό τή βουλητική λειτουργία, καί εἶναι εἴτε ἰκετευτική εἴτε παραινετική, ἀναλόγως ἂν τό πρῶτο πρόσωπο εἶναι ὑποταγμένο στό δεύτερο ἢ τό δεύτερο στό πρῶτο.

Τώρα πού ἡ ἐπί τροχάδην περιγραφή τῶν ἔξι βασικῶν λειτουργιῶν της γλωσσικῆς επικοινωνίας εἶναι λίγο πολύ πλήρης, μπορούμε νά συμπληρώσουμε τό σχῆμα τῶν βασικῶν παραγόντων μέ ἓνα ἀντίστοιχο σχῆμα τῶν λειτουργιῶν:

	ΑΝΑΦΟΡΙΚΗ	
ΣΥΓΚΙΝΗΣΙΑΚΗ	ΠΟΙΗΤΙΚΗ	ΒΟΥΛΗΤΙΚΗ
	ΦΑΤΙΚΗ	
	ΜΕΤΑΓΛΩΣΣΙΚΗ	